

НАСТАВНО-НАУЧНОМ ВЕЋУ ФИЛОЗОФСКОГ ФАКУЛТЕТА У БЕОГРАДУ

На V редовној седници Наставно-научног већа Филозофског факултета Универзитета у Београду, одржаној 16. 05. 2019. године, изабрани смо у комисију за оцену и одбрану докторске дисертације кандидаткиње Јелене Ћериман под насловом *Родна социјализација дечака у породицама у савременој Србији. Истраживање ставова и васпитних пракси родитеља*. Пошто смо прегледали и анализирали добијену дисертацију, подносимо Већу следећи

ИЗВЕШТАЈ

1. Основни подаци о кандидату и дисертацији

Јелена Ћериман је рођена 12. 8. 1981. године у Ивањици. Завршила је основне студије социологије на Филозофском факултету Универзитета у Београду са просечном оценом 8,64. Докторске студије социологије на Филозофском факултету Универзитета у Београду уписала је 2009. године и положила испите са просечном оценом 9,17.

Запослена је као истраживачица сарадница у Институту за филозофију и друштвену теорију Универзитета у Београду од 2016. године. Јелена Ћериман је као истраживачица и координаторка учествовала и учествује у више националних и међународних научних пројеката од 2010. године. Библиографија докторанткиње броји 20 јединица укључујући: заједничко уредништво два зборника научних радова од националног значаја, једну научну монографију у коауторству, десет чланака у зборницима од националног значаја, четири чланка у зборницима са међународних конференција, односно зборника од међународног значаја и три чланка у домаћим и међународним часописима.

Докторска дисертација Јелене Ћериман је одобрена на XX редовној седници Наставно-научног већа Филозофског факултета у Београду одржаној дана 28. 06. 2012. године. Предати рукопис дисертације, са пратећим прописаним техничким елементима (насловна страна на српском и енглеском, подаци о комисији, резиме на српском и енглеском језику, садржај, биографија, ауторске изјаве) има укупно 300 страна. Основни текст смештен је на 258 страна и укључује осам поглавља: 1. Увод; 2. Теоријски оквир истраживања – са три потпоглавља: Теорије рефлексивне модернизације, Теорија патријархата; Кључни појмови, које обухвата делове: Родна социјализација као део породичних пракси; Породичне праксе, приказивање и родна социјализација; Породична динамика; Родитељске праксе васпитања: ставови и поступци; 3. Преглед истраживања о родној социјализацији дечака; 4. Историјско-друштвени контекст истраживања; 5. Методолошки оквир истраживања; 6. Анализа и дискусија резултата истраживања, са потпоглављима: Нормативни обрасци о родитељству; Породичне праксе и приказивања;

Породични односи: односи с породицом порекла; Породични партнерски односи, која су подељена у аналитичке тематске целине; 7. Обрасци родне социјализације дечака у породицама у савременој Србији; 8. Закључак; 9. Литература.

На крају рада дати су попис коришћене литературе са 170 библиографских јединица и Прилози. У тексту дисертације, на одговарајућим местима приложени су један графикон, једна схема и једна табела.

2. Предмет и циљеви дисертације

Предмет дисертације је родна социјализација дечака истражена преко ставова и васпитних поступака, који заједно чине васпитне праксе, мајки и очева у породицама у савременој Србији. Процес родне социјализације дечака сагледан је као релациони феномен који се одвија под утицајем три нивоа друштвености: макро нивоа, односно нормативних родних режима карактеристичних за контекст савременог друштва Србије, мезо нивоа, то јест породичних односа и микро нивоа, односно појединачних васпитних пракси родитеља (очева и мајки). Фокус анализе је на испитивању трансмисије порука о родности кроз васпитне праксе родитеља које рефлектују нормативне родне обрасце карактеристичне за друштвено-културни контекст у којем се одвија породични живот у Србији. Кроз испитивање ставова и васпитних поступака мајки и очева анализирана је репродукција патријархалне матрице из културно-историјског контекста друштва Србије по два значајна питања за процес родне социјализације: питање пожељног типа породичне организације и породичних односа и питање пожељног типа личности дечака.

Општи циљ истраживања је да опише и интерпретира начин на који се конструише родност кроз процес родне социјализације дечака у породици, путем васпитних пракси очева и мајки, које чине њихови ставови и васпитни поступци. Посебни истраживачки циљеви доводе у везу обрасце родне социјализације синова са обележјима родитеља (родом, запослењем, образовањем, типом насеља у којем се одвија породични живот), са динамиком породичних односа, са обележјима детета (узрастом и проворођеношћу), а затим и њихово тумачење у односу на традиционалност и модерност у ставовима и поступцима родитеља уводећи у анализу структуралне елементе који диференцирају испитиване породице. Крајњи циљ истраживања је интерпретација на квалитативној анализи заснованих модела родне социјализације дечака на континууму традиционално-модерно, чиме је испитано место истраживаних породица спрам традиционалних и модерних облика породичних пракси. Будући да се процес родне социјализације дечака догађа у одређеном културно-историјском контексту и да на њега делују и глобални процеси (индивидуализација, детрадиционализација родитељства итд.), у складу са аналитичким оквиром, релевантна су и питања на који начин су васпитне праксе очева и мајки одређене ставом према перципираним културним и друштвеним променама у Србији, а колико специфичном породичном динамиком.

3. Основне хипотезе од којих се полазило у истраживању

Основне претпоставке од којих се кренуло у овом истраживању груписане су око односа између групних (контекстуалних и партнерских) и индивидуалних чинилаца (индивидуалних карактеристика родитеља и деце). Полазна хипотеза дисертације је била да у ставовима и васпитним поступцима родитеља дечака у Србији постоји репродуковање патријархалне матрице, односно доминантног погледа на родност особа, што указује на друштвену конструкцију родности, а подржано је друштвено-културним и историјским контекстом у којем живе очеви и мајке, субјекти овог истраживања. Друга значајна полазна претпоставка је била да се очеви и мајке разликују у својим ставовима и да примењују различите васпитне поступке у процесу родне социјализације синова у поређењу са ставовима и поступцима у процесу социјализације ћерки у породици (као контролне групе у овом истраживању).

На основу ове две полазне претпоставке формулисане су следеће хипотезе које су водиле истраживање:

1. У васпитним праксама очева и мајки дечака у породицама у савременој Србији присутно је репродуковање патријархалне матрице, које је исказано кроз родно сегрегисан норматив „доброг родитеља“, а подржано друштвено-културним и историјским контекстом у којем родитељи живе.

2. Претпоставка је да ће варијације образаца родне социјализације дечака зависити од:

- 2.1 Индивидуалних особина родитеља (образовни ниво родитеља (мајке/оца), запослење мајке/оца, урбана/рурална средина)
- 2.2 Особина детета (узраст детета, прворођеност)
- 2.3 Групних чинилаца (партнерски односи)
- 2.4 Групних чинилаца (контекстуални - перципиране друштвене промене)

Кандидаткиња је кренула од става да нормативни родни поредак одређеног друштва кроз идеолошке конструкте намеће представе о мушкарцима и женама и њиховом деловању у различитим областима живота. Норматив о „доброј мајци“ у друштвено-историјском контексту Србије тако подразумева уверење да је мајка примарни родитељ чија је првенствена улога експресивне природе, док је „добар отац“ помажући родитељ и његова улога у породици има инструментални значај, па су ауторитет и моћ у његовим рукама. Претпоставка је стога била да ће васпитне праксе очева и мајки бити под утицајем датог нормативног родног режима, али и да се родно сегрегисан норматив „доброг родитеља“ преиспитује и да почиње његова деконструкција код дела запослених, високообразованих родитеља из урбаних средина. Ова претпоставка је постулирала и да се родно подељене родитељске васпитне праксе код поменутих родитеља трансформишу у правцу нових образаца.

У васпитним праксама родитеља рефлектује се нормативни родни поредак кроз репродукцију патријархалне матрице из референтног друштвено-културног и историјског контекста. У процесу родне социјализације дечака у породици, репродукција патријархалне матрице видљива је у очекивањима које родитељи упућују сину и ћерки, па је претпоставка кандидаткиње да ће се еквивалентно родно одређеном конструкту „доброг родитеља“ диференцирати и родно сегрегисани норматив „доброг детета“, односно „доброг дечака“ и „добре девојчице“, које чине контролну групу у овом истраживању. У складу са родним одређењем „доброг родитеља“, концепт „доброг дечака“ подразумева социјализацију за деловање изван домаћинства, док концепт „добре девојчице“ подразумева припрему за деловање у оквиру домена породице и сфере домаћинства. Претпоставка је била да се родно сегрегисан норматив „доброг детета“ преиспитује и да почиње његова деконструкција код дела запослених, високообразованих родитеља из урбаних средина.

Претпоставка је да узраст детета диференцира васпитне праксе родитеља тако да у старијем узрасту јачају родно типизирани васпитне праксе очева и мајки према синовима, имајући у виду управо циљ родне социјализације „доброг дечака“ а то је деловање у „јавној сфери“ друштва. Претпоставка је и да прворођеност синова стоји у вези са родно нетипизираним васпитним праксама очева и мајки будући да се од најстаријег детета очекује највиши ступањ самосталности, те самим тим и старања о млађој деци, чиме се напушта стриктна подела на бригу као женски домен и контролу као кључну димензију којом дечаки треба да овладају у процесу постајања мушкарцем.

У складу са одабраним аналитичким оквиром, кандидаткиња заступа став да субјекти истраживања увиђају промене до којих долази у савременом друштву, али да ће од значења и значаја која им придају зависити и њихова реакција и могућности њиховог прилагођавања. Јак отпор прилагођавању уоченим променама значио би и јасан захтев за очувањем традиције, заједнице (фамилизам), колективистичког система вредности, као и научених модела родно одређеног родитељства и родности дечака/мушкараца, док тражење нових одговора на промене које се примећују у окружењу може указивати на могућност промене родитељских пракси и научених образаца родитељства. Претпоставка је стога била да у породицама у којима се читава отпор према променама нема преиспитивања родно сегрегисаног норматива „доброг детета“, као и да у породицама које развијају нове одговоре на перципиране промене долази до детрадиционализације норматива „доброг дечака“ у правцу родно егалитарних пракси.

Родна социјализација као пракса социјалне репродукције посматра се у овом раду преко васпитних пракси родитеља, те кандидаткиња прати (не)усаглашеност њихових васпитних пракси, као и спремност родитеља да се прилагоде у процесу родне социјализације дечака, која се постиже кроз међусобну отворену комуникацију, блискост и флексибилност која се гради у дугом временском периоду консолидације породичне заједнице. Претпоставка је била да је присутна трансформација васпитних пракси родитеља у правцу родне егалитарности код партнера који су флексибилнији и исказују блискост у односу.

4. Кратак опис садржаја дисертације

У уводном делу дисертације указује се на мотивацију кандидаткиње за бављење питањем родне социјализације дечака преко испитивања васпитних пракси родитеља у породицама у савременој Србији, као и на потенцијални хеуристички допринос приказаног истраживања и операционализацију родне социјализације као процес двоструке структурације у васпитним праксама. Указује се на основни циљ дисертације: да се испитају васпитне праксе родитеља (очева и мајки) које истичу стереотипно перципирање рода и на тој основи засновану конструкцију маскулинитета у породици, као и васпитне праксе родитеља које омогућавају потенцијално одступање од стереотипног виђења маскулинности у процесу родне социјализације дечака. У уводу се укратко приказује садржај поглавља дисертације и основна питања којима се кандидаткиња бави у њима, а у потпоглављу о предмету истраживања које следи, кандидаткиња укратко представља целину истраживања и полазна становишта која су водила истраживање.

Друго поглавље дисертације чине три потпоглавља у којима кандидаткиња теоријски ситуира истраживање кроз детаљно образлагање теоријских становишта која представљају основни концептуални оквир емпиријског истраживања, али и оквир за интерпретацију налаза, а која до сада нису коришћена у истраживањима родне социјализације дечака у домаћој научној мисли. Теорије рефлексивне модернизације и теорије патријархата контекстуализоване су на примеру родитељских васпитних пракси у актуелном тренутку у Србији. Ова два теоријска оквира стоје у међусобној контрапозицији, при чему се теорије рефлексивне модернизације користе за објашњење процеса индивидуализације родних улога и односа, као и родитељства, а теорије патријархата за објашњење нормативних родних режима и њихове трансмисије у процесу родне социјализације. У оквиру наведеног ширег теоријског оквира, кандидаткиња за објашњење васпитних пракси родитеља, које су предмет овог рада, користи концепте породичне праксе и приказивања, као и теорију динамике породичних односа. У трећем поглављу кандидаткиња објашњава и кључне појмове, као и њихову операционализацију у овом истраживању: родну социјализацију као део породичних пракси, те родитељске васпитне праксе које чине ставови и поступци родитеља у процесу родне социјализације дечака.

У трећем поглављу дисертације контекстуализација предмета истраживања извршена је реферирањем на резултате домаћих и иностраних истраживања из области етнологије, антропологије, психологије и социологије која су за предмет имала односе између мушкараца и жена, те питање конструкције маскулинности у одређеном друштвено-историјском контексту, као и кроз преглед главних теоријских гледишта којима се настоји објаснити процес родне социјализације у породици. Кандидаткиња у овом поглављу образлаже одабир аналитичког оквира, односно образлаже одлуку да анализи приступи комбинујући социјално конструкционистичку парадигму са перспективом која долази из теорија родне социјализације.

У четвртном поглављу дисертације извршена је историјско-друштвена контекстуализација истраживања кроз проблемску и критичку анализу постојећих социолошких истраживања промена, вредносних образаца, родитељства и породичних пракси у савременој Србији, која су заснована на примени концепата *фамилизма*, *жртвујућег родитељства*, *детрадиционализације родитељства*, *индивидуализације родитељства* итд.

У петом поглављу које се састоји од четири потпоглавља одређује се методолошки оквир истраживања. У њему се најпре експлицирају циљеви истраживања и истраживачке претпоставке, односно истраживачка питања, да би се потом приказали методолошки

аспекти истраживања, односно одлуке које је кандидаткиња доносила током разраде и реализације плана истраживања. У овом, другом потпоглављу петог сегмента дисертације кандидаткиња појашњава разлоге за одабир квалитативног приступа у истраживању, као и полуструктурираних дубинских интервјуа за главну технику прикупљања података. Интервјуи су комбиновани са непосредним посматрањем као средством провере и допуне исказа саговорника и саговорница, ради добијања непосредних и аутентичних података о васпитним праксама родитеља (очева и мајки) имајући у виду да истраживања васпитних поступака родитеља показују да постоји јаз између њихових ставова и праксе. Кандидаткиња образлаже овакав одабир главном намером истраживања да испита ставове и дубља значења која сами субјекти истраживања придају својим поступцима у процесу родне социјализације дечака, те да на тако добијеним подацима гради теорију користећи се језиком и стилем субјеката које истражује, с циљем описа и интерпретације појаве а не утврђивања правилности (што је условило и употребу отворене истраживачке стратегије). Приказано истраживање реализовано је током 2012/13. године у оквиру пројекта које је финансијски подржао Регионални програм за промоцију истраживања на западном Балкану (RRPP Western Balkans). Квотни узорак чинило је 48 родитеља из 24 породице (24 оца и 24 мајке) из Београда, Зрењанина, Новог Сада, Чачка, Врања и Новог Пазара. Према теоријски постављеној структури узорка биране су породице из урбаних и руралних подручја наведених општина које чине брачни пар и минимално двоје деце различитог пола узраста од 2 до 12 година, како би се могле пратити разлике у васпитним праксама родитеља према синовима и ћеркама у предадолесцентском периоду. У претпоследњем потпоглављу овог дела рада, кандидаткиња је сумирала целокупни процес наративне анализе квалитативних података, од читања транскрипата интервјуа, преко тростепеног кодирања (отвореног, аксијалног и селективног) према одабраном аналитичком оквиру који је чинио метод утемељене теорије, па до интерпретације добијених података и издвајања образаца родне социјализације дечака сталним упоредним методом. У последњем потпоглављу овог сегмента дисертације кандидаткиња је извршила рефлексiju на сопствену истраживачку позицију, као и позицију колеге истраживача који је обављао интервјуе са очевима пропитујући улогу истраживачког тима у ко-креацији наратива субјеката истраживања.

У шестом поглављу дисертације сачињеном од четири потпоглавља кандидаткиња приказује резултате истраживања тако што у првом потпоглављу интерпретира нормативне обрасце о родитељству, у другом потпоглављу интерпретира породичне праксе и приказивања по две кључне димензије у анализи: димензији бриге и димензији контроле, док су у трећем и четвртном поглављу приказани породични односи са породицом порекла, односно породични партнерски односи. Ставови родитеља о значењима која придају улогама мајке и оца у процесу родне социјализације дечака чине један од централних делова анализе у овој дисертацији. У првом потпоглављу под називом „Нормативни обрасци о родитељству“ приказано је на који начин мајке и очеви сагледавају сопствену улогу, као и улогу свог партнера, односно партнерке, у процесу социјализације синова и ћерки (као контролне групе). Користећи стални упоредни метод кандидаткиња прво тумачи и интерпретира ставове мајки према наведеним улогама, а затим на исти начин и ставове очева. Упоредном анализом интервјуа мајки и очева издвојени су из емпиријског материјала обрасци значајни за питање виђења улоге мајке и улоге оца у породици. На бази ових образаца интерпретирана је перцепција мајки и очева о разликама у начинима на које се родитељи односе према деци, синовима и ћеркама (као

контролној групи) у процесу родне социјализације. У последњем сегменту овог потпоглавља кандидаткиња анализира обрасце „доброг дечака“ и „добре девојчице“ у ставовима родитеља (очева и мајки), те интерпретира њихову конзистентност са нормативима о „доброј мајци“ и „добром оцу“. У другом потпоглављу који носи назив „Породичне праксе и приказивања“ анализа је усмерена на све оно што чланови и чланице породице чине, на њихове међусобне односе и на начине на које приказују другима своје праксе. Васпитне праксе родитеља у овом потпоглављу анализирани су преко две димензије најзначајније за конструкцију маскулинитета и феминитета према теоријским поставкама истраживања: димензији бриге и димензији контроле. Анализа димензије бриге обухватила је податке о: заједничким активностима родитеља и деце, родитељском познавању детета, родитељском исказивању емоција у односима са дететом и њиховој комуникацији, док је анализа према димензији контроле обухватила податке о: дисциплиновању (кажњавању и награђивању) детета и самосталности детета. Ове податке прати анализа начина на које родитељи другима приказују своје праксе, односно начина на које родитељи другима објашњавају и правдају своје поступке дајући им одређена значења. Кандидаткиња прво износи и интерпретира податке по две наведене димензије добијене сталним упоредним методом из интервјуа са мајкама (преко односа мајке са децом, одвојено сином и ћерком), а затим и из интервјуа са очевима (преко података о односу оца са децом, одвојено са сином и ћерком). У закључним разматрањима након интерпретације података по обе димензије, интерпретирани су налази кроз упоређивање мајки и очева, те њихове релације са синовима у процесу родне социјализације. У потпоглављу под називом „Породични односи: односи са породицом порекла“ кандидаткиња интерпретира податке о односима субјеката истраживања са породицом порекла, као и повезаност ових односа са њиховим партнерским односима, али и са васпитним праксама у процесу родне социјализације дечака. У овом потпоглављу истакнути су и закључци о диверсификацији васпитних пракси родитеља с обзиром на тип домаћинства у којем живе (проширена или нуклеарна породица). У последњем потпоглављу овог дела дисертације који носи назив „Породични партнерски односи“ кандидаткиња интерпретира податке о релационој динамици између родитеља, тј. о њиховим партнерским односима и њиховој вези са различитим социо-економским карактеристикама субјеката истраживања. Анализа обухвата налазе о: моћи и комуникацији у породици, перцепцији блискости са партнером и личној аутономији субјеката истраживања, задовољству партнерским односом и променама које примећују у различитим фазама породичне консолидације. Из квалитативне анализе добијени обрасци односа брачних партнера указују на различите степене и начине детрадиционализације родитељства који су повезани са различитим обрасцима родне социјализације у породицама.

У претпоследњем, седмом поглављу дисертације који носи назив „Обрасци родне социјализације дечака у породицама у савременој Србији“, кандидаткиња прво синтетички налазе из ранијих сегмената анализе и интерпретира на упоредној анализи засноване налазе о три издвојена обрасца родне социјализације дечака ослањајући се на основни теоријски оквир, а затим у потпоглављу које носи назив „Студије случаја“ на примеру типичних породица приказује издвојене обрасце родне социјализације дечака: традиционални образац, прелазни образац и партиципативни образац.

У закључном поглављу кандидаткиња се враћа на постављене циљеве и користећи релевантне теоријске концепте интерпретира на квалитативној анализи засноване обрасце

родне социјализације дечака на континууму традиционално-модерно дајући тако место испитиваним породицама у контексту модерних форми породичног живота.

5. Остварени резултати и научни допринос дисертације

Докторска дисертација Јелене Териман представља прво истраживање тематике родне социјализације из социолошке перспективе у домаћој научној продукцији, што представља почетни допринос корпусу научног сазнања о феномену чије је друштвена релевантност у контексту подстицања родне равноправности у друшву Србије неспорна. Кандидаткиња је успешно уклопила квалитативно емпиријско истраживање у најшире теоријске оквири: теорије рефлексивне модернизације и теорије патријархата, операционализујући их преко концепата детрадиционализације породичних пракси и нормативних родних образаца. Најшири теоријски оквири су даље операционализовани преко концепата средњег обима као што су породичне праксе и васпитне праксе – ставови и поступци, породични односи и интерперсонална динамика, којим се у истраживање уводи интердисициплинарна димензија и допринос. Оваква операционализација је постављена као основ за квалитативну анализу наратива родитеља као субјеката истраживања, док је интерпретација налаза заснована на примени сталног упоредног метода. Закључна синтетичка разматрања фокусирају се на континуитете и промене у различитим обрасцима. Квалитативна анализа путем метода сталног поређења исходовала је уобличавањем три идеално-типска обрасца, који представљају синтезу квалитативних налаза по димензијама: од макро - односа према променама друштвеног контекста, преко нормативних образаца родитељских улога и маскулиности, образаца васпитних пракси до релационих, а приказани су и кроз три студије случаја. Закључак приказује социјалну конструкцију репродукције доминантне патријархалне матрице кроз репродукцију кључних конструката - хетеронормативности и фамилизма на основу којих се конструише и доминантан образац пожељне маскулиности. Овим је дат допринос развијању приступа социјалног конструкционизма у анализи обликовања образаца маскулиности, што представља новину у домаћем научном контексту. Кандидаткиња је исказала способност критичког промишљања, аналитичког повезивања вишеструких димензија предмета истраживања и његове синтетичке интерпретације, док ограничење дисертације представља недовољна контекстуализација закључака истраживања њиховим јаснијим и чвршћим повезивањем са налазима других истраживања.

Закључак

На основу свега изнетог, Комисија закључује да је дисертација под насловом *Родна социјализација дечака у породицама у савременој Србији. Истраживање ставова и васпитних пракси родитеља* оригинално и самостално израђено научно дело које ће дати вредан допринос научној мисли из области социологије, а посебно социологије породице и сродних дисциплина. Дисертација испуњава све формалне, садржинске и квалитативне

услове постављене нормативним актима и академским обичајима Филозофског факултета и Универзитета у Београду, а кандидаткиња је показала научну зрелост и квалификованост за научни рад. Стога Комисија даје позитивну оцену докторске дисертације *Репродукција симболичких граница кроз породичне праксе у Србији* и предлаже Наставно-научном већу Филозофског факултета да кандидаткињи Јелени Териман одобри усмену одбрану.

У Београду, 20. маја 2019. године

Чланови Комисије:

др Мирјана Бобић, редовна професорка
Филозофски факултет Универзитета у Београду

др Биљана Бодрошки Спариосу, ванредна професорка
Филозофски факултет Универзитета у Београду

др Сузана Игњатовић, виша научна сарадница,
Институт друштвених наука у Београду

др Смиљка Томановић, редовна професорка
Филозофски факултет Универзитета у Београду
(менторка)